

وقف پول در نقش اعتبارات خرد به عنوان

ابزار مالی نوین اسلامی و پیامدهای بالقوه آن

تقی ابراهیمی سالاری^(۱) - سیدمهدی نریمانی زمان آبادی^(۲) - سیدمحمد سید حسینی^(۳)

چکیده:

نظام اعتبارات خرد یکی از راه کارهای مطرح شده در دو دهه اخیر به منظور تسریع فرآیند سرمایه گذاری و تقویت بنیاد مالی و پس انداز در مناطق روستایی و نهایتاً توانمندسازی جوامع روستایی و فقرزدایی از طریق ارتقاء بهره‌وری با تأکید بر به کارگیری اعتبارات خرد بوده است. دریافت وام‌های خرد و کوچک از بانک‌های تجاری متضمن وثایق و تضمین‌های بسیاری است که افراد فقیر و کم درآمد از تأمین آن عاجزند. از این رو ممکن است این افراد به ایجاد روابط مالی غیررسمی و اخذ مبالغ ربوی از نزول خواران در شهرها و روستاها روی آورند. بنابراین، ایجاد مؤسسات و شبیه‌های نوین اسلامی در اعطای اعتبارات و تأمین مالی خرد می‌تواند هم جنبه مالی نیازمندان را برطرف سازد و هم قالب شرعی در فعالیت‌های مالی را به همراه داشته باشد تا هم فرصت‌های لازم برای اشتغال و راه اندازی کسب و کارهای کوچک را ایجاد نماید و هم فقر را در جامعه ریشه‌کن کند.

هدف از انجام این پژوهش بررسی وقف پول به عنوان یک منبع نوین اسلامی در تأمین مالی خرد می‌باشد. برای رسیدن به این هدف ضمن تبیین تجربیات برخی از کشورها، به ویژه مؤسسات موفق و پیشرو در زمینه تأمین مالی خرد به شبیه‌سازی رفتار بالقوه وقف پول در تأمین مالی خرد و پیامدهای مورد انتظار آن پرداخته می‌شود.

این تحقیق از نوع تحلیلی- توصیفی بوده و به منظور دستیابی به اطلاعات مورد نیاز تحقیق در این پژوهش، از روش مطالعات کتابخانه‌ای برای بررسی موضوع تحقیق استفاده شده است. یافته‌های این تحقیق که بر اساس تحلیل نظری به دست آمده‌اند، نشان می‌دهد که به نظر می‌رسد وقف پول این ظرفیت را داشته باشد تا در چارچوب تأمین مالی اسلامی مورد استفاده قرار گیرد تا هم تأمین مالی از سطح خرد با نظام مالی اسلامی بدون ربا تقویت شود و همچنین سطح کلان اقتصادی را نیز متحول سازد و گامی باشد در جهت رفع مشکل اقتصادی- اجتماعی در جامعه.

کلید واژه‌ها:

وقف پول، اعتبارات خرد، تأمین مالی خرد، تأمین مالی اسلامی.

مقدمه

ابزارهای مالی، بازارهای مالی و مؤسسات مالی اجزای یک نظام مالی را تشکیل می‌دهند که وظیفه انتقال وجوه مازاد را در جامعه به جاهایی که کمبود منابع مالی وجود دارد به عهده دارند. اگر ارکان فوق در یک جامعه به درستی شکل گیرد، زمینه رشد اقتصادی فراهم شده است. کشورهای پیشرفته که از نظام مالی پیشرفته استفاده می‌کنند، توانسته‌اند با هدایت صحیح منابع مالی به رشد اقتصادی دست یابند.

اعتبارات خُرد^(۴) به عنوان یک شیوه در تأمین مالی، یکی از مباحث عمده‌ای در اقتصاد نئولیبرال است. شکست اقتصادی و ناکامی‌ها در کاهش فقر اقتصادی در کشورهای در حال توسعه در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ آژانس‌ها و سازمان‌های بزرگ اعطاءکننده وام مثل USAID-UK، بانک جهانی، و صندوق بین‌المللی پول، به طور فزاینده‌ای استفاده از بنگاه‌های خُرد در توسعه را به عنوان برنامه محوری سیاست نئولیبرال جهت کاهش فقر اتخاذ نمودند. این‌ها همگی از سیاست‌های نئولیبرال اقتصادی بود که به وسیله فریدمن، بوئر، بانک جهانی و دولت‌هایی مثل ایالات متحده آمریکا و انگلستان جهت تعدیل اقتصادی و اتخاذ سیاست‌های نوین در نظر گرفته می‌شد^(۵).

در دو دهه اخیر در بسیاری از کشورها تأمین مالی خُرد، راه‌کاری مناسب جهت رفع پاره‌ای از مشکلات اقتصادی اجتماعی اقشار فقیر و تهیدست مطرح شده است و برخی از کشورها در این زمینه به موفقیت‌های چشمگیری نیز دست یافته‌اند. اهمیت این دستاورد به گونه‌ای بوده که بانک جهانی سال ۲۰۰۵ را سال «اعتبارات خُرد» نام‌گذاری و کشورهای در حال توسعه را در به کارگیری این شیوه اعتباری تشویق کرده است. مجمع عمومی سازمان ملل در پنجاه و سومین اجلاس خود در ۱۵ دسامبر ۱۹۹۸ برای نشان دادن اهمیت هرچه بیشتر اعتبارات خُرد، سال ۲۰۰۵ را به عنوان سال اعتبارات خُرد نام‌گذاری می‌کند تا برنامه‌های اعتبارات خُرد در سطح جهان مورد توجه و تأکید بیشتری قرارگیرد^(۶). این نام‌گذاری تحت تأثیر

موفقیت‌های چشمگیر بسیاری از کشورهای در حال توسعه در استفاده مطلوب از سازوکار اعتبارات خُرد برای مبارزه با فقر بود^(۷). اگر چه در کشورهای در حال توسعه مؤسسات تأمین مالی دولتی سهم بالایی در بازار مالی دارند ولی این نهادها عمدتاً از عملکرد بسیار پایینی برخوردارند و تخصیص یارانه‌های فراوان از سوی دولت به این مؤسسات آن‌ها را به شدت وابسته به کمک‌های دولت ساخته است. مطرح شدن و اهمیت یافتن اعتبارات خُرد، معلول کمبود و نقایص نهادهای مالی سنتی به خصوص نهادهای مالی رسمی کشورهای در حال توسعه می‌باشد. ساختار خاص و ضوابط و مقررات حاکم بر نهادهای مالی رسمی و شرایط ویژه گروه‌های فقیر، عموماً موجب عدم دسترسی آنان به خدمات بازار مالی رسمی می‌گردد. از این رو نیازمندانی که تقاضای وام و اعتبار آنان از طریق بازارهای رسمی تأمین نگردیده‌است، چاره‌ای جز مراجعه به بازارهای غیر رسمی ندارند^(۸).

علاوه بر تجارب مختلف در تأمین مالی خُرد در کشورهای مختلف، تجربه تأمین مالی خُرد اسلامی نیز در چند دهه اخیر رو به رشد بوده‌است و بر اساس آمارهای موجود، در حال حاضر این نوع خاص از تأمین مالی در اشکال گوناگون و متفاوت در اغلب کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته جریان دارد. از طرفی، تأمین مالی با بهره ثابت در نظام مالی اسلام با محدودیت‌هایی مواجه‌است. در قراردادهای سرمایه‌گذاری مبتنی بر عقود اسلامی، این نکته مکرراً تأکید می‌شود که پول بدون تحمل ریسک نمی‌تواند در سود سهیم باشد. نظام مالی اسلامی باید به گونه‌ای طراحی شود که اولاً دستورات اسلامی را در زمینه امور مالی نقض نکند و ثانیاً، رشد اقتصادی را به دنبال داشته باشد^(۹).

با این وجود طبق موازین شرع مقدس اسلام و با توجه به وضعیت ایران، تقلید صرف از الگوی نظام مالی غربی به دلیل مشکلات فقهی و عدم وجود بسترهای اقتصادی مناسب امکان پذیر نمی‌باشد ضمن این که به کارگیری نظام مالی اقتصاد سرمایه‌داری در کشورهای اسلامی از جنبه‌های مختلف به ویژه رعایت اصول

شرعی، با تردیدهای جدی همراه است. در نتیجه با توجه به کمبود توان مالی بخش رسمی، در پاسخ‌گویی به تقاضای اعتبارات و تأمین مالی محرومان ایجاد نهادهای مکمل با تکیه بر توان بخش خصوصی و قدرت خودگردانی اهمیت بیشتری می‌یابد. از این رو، در این تحقیق با تبیین مفهوم و ویژگی‌های اعتبارات خُرد و همچنین بررسی مؤسسات تأمین مالی خُرد در برخی از کشورها و اقدامات انجام شده در ایران ضرورت پیگیری جدی ارایه اعتبارات خُرد در قالب وقف پول به عنوان یک ابزار مالی نوین اسلامی و ضرورت تشکیل چنین مؤسساتی در کشور را مورد بررسی قرار می‌دهد.

وقف پول (و به طور کلی وقف) و تأمین مالی خُرد هر دو تمرکز فعالیت خود را بهبود شراید اقتصادی- اجتماعی افراد کم‌درآمد و فقیر قرار می‌دهند زیرا هدف از تأمین مالی خُرد توجه و ایجاد دسترسی افراد فقیر و کم‌درآمد به منابع مالی و اعتبارات می‌باشد^(۱۰) و از طرفی ماهیت وقف (و در نتیجه وقف پول) نیز بر توجه به اقشار فقیر و ناتوان جامعه و برقراری توزیع ثروت و درآمد در یک جامعه تأکید دارد^(۱۱). در فرهنگ دینی اسلامی، پدیده وقف درست در مقابل فقر قرار دارد به عبارت دیگر فلسفه وجودی فرهنگ وقف، فقرزدایی جامعه است. و با گسترش فرهنگ وقف به یقین می‌توان گفت که میزان فقر و محرومیت در جامعه کاهش می‌یابد؛ زیرا وقف یکی از راه‌های کنترل تراکم ثروت و همچنین توزیع درآمد محسوب می‌شود. و با کنترل تراکم ثروت، سرمایه‌های جامعه در اختیار همگان قرار می‌گیرد و با بهره‌مند شدن همگان از امکانات رفاهی و اقتصادی زمینه‌ای تکامل در ابعاد فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نیز فراهم می‌شود. از این رو می‌بینیم که چگونه وقف نقش سازنده و مهم را در فقرزدایی جامعه، در ابعاد گوناگون مادی و معنوی ایفاء می‌کند. از این رو در این تحقیق سعی می‌شود به بررسی وقف پول به عنوان یک ابزار نوین اسلامی در نقش اعتبارات خُرد برای افراد کم‌درآمد و فقیر پرداخته شود تا از دو مفهوم مرکزی (مفهوم اعتبارات خُرد و مفهوم وقف) توجه به

وقف پول در جهت پیامدهای بالقوه آن مورد توجه و بررسی قرار گیرد. اقتصاد اسلامی دربردارنده نظریه‌هایی درباره بازار، دولت و بخش سوم است. اقتصاد بخش سوم که با وقف، بخشش، صدقات، سروکار دارد، تکمیل کننده رفتار اقتصادی دولت و بخش خصوصی در نظام اقتصاد اسلامی می‌باشد. با بهره‌گیری از پتانسیل این بخش در رفع محرومیت و فقر، ایجاد اشتغال، تولید کالاهای عمومی و مانند آن می‌توان توسعه اسلامی مورد نظر را سریع‌تر تحقق بخشید. متون دینی تمام ادیان به ویژه اسلام بر فعالیت خیریه تأکید فراوانی دارند. مردم متدین در طول تاریخ در همین راستا فعالیت‌های بسیاری انجام داده‌اند و امروز در هر کوی و برزن نشانی از کتابخانه، مسجد، بیمارستان، مدرسه که به وسیله افراد خیر احداث شده به چشم می‌خورد^(۱۲). وقف مال به قصد انجام دادن کار نیک، همیشه به شکل‌های گوناگون از جمله وقف خانه و زمین وجود داشته‌است. دامنه موقوفه‌ها گسترده‌تر از املاک و اموال ثابت است و دارایی‌های منقول را نیز فرا می‌گیرد.

بحث وقف پول در فقه اسلامی با عنوان «وقف الدرهم و الدنانیر» مورد توجه بوده‌است. پول، به دلیل رواج بسیار و آسان بودن دسترسی به آن، در میان اموال منقول جایگاه ویژه‌ای دارد. وقف پول در صورتی که اجرایی شود و در امور خیریه صرف شود، موجب ترویج سنت حسنه وقف می‌شود و ترویج وقف، مشکلات مالی نیازمندان را برطرف می‌سازد. در ایران این سنت نیکو مبتنی بر ارزش‌های اسلامی است. بنابراین باید در چارچوب اصول مشخصی که برای آن تعریف شده است، انجام شود. اما به علت تعاریف محدود از آن امکان گسترش دایره آن و تجهیز بسیاری از دارایی‌های مالی در قالب آن ناممکن شده‌است.

در این تحقیق بخش‌بندی به این صورت است که ابتدا به تبیین پژوهش‌های انجام شده در زمینه موضوع تحقیق پرداخته می‌شود. در بخش بعد به ارایه مفهوم اعتبارات خرد، وقف، وقف پول و چالش پیش روی این روش از تأمین مالی مورد بحث قرار گرفته و تلاش می‌شود تا راه‌کارهایی برای رفع این چالش ارایه شود و

در نهایت به تبیین پیامدهای بالقوه وقف پول به ویژه در مورد کاهش فقر در جامعه پرداخته می‌شود.

۱. پیشینه تحقیق

در خارج از کشور پژوهش‌های گوناگون و درخور توجهی در زمینه تأمین مالی خرد و همچنین تأمین مالی خرد اسلامی صورت گرفته که در ادامه به تبیین برخی از آن‌ها پرداخته می‌شود:

چیزاکا^(۱۳) (۲۰۰۴) «تلفیق وقف پول و مضاربه، ابزارهای تأمین مالی غیر بانکی از گذشته تا آینده» را مورد بررسی قرار داده. در این تحقیق ضمن اشاراتی در مورد سابقه تاریخی وقف پول در حکومت عثمانی، بیان می‌کند که اگر وقف پول و بانک‌های اسلامی بتوانند با یکدیگر تلفیق شوند بسیاری از مشکلات از قبیل: مشکلات تأمین مالی و عدم تطابق منابع مالی از بین خواهند رفت.

احمد^(۱۴) (۲۰۰۷) مقاله‌ای در مورد «تأمین مالی خرد بر مبنای وقف: تشخیص نقش اجتماعی حاصل از تأمین مالی اسلامی» را به انجام رسانیده که در آن به وقف و کاربردهای آن اشاره کرده و پس از آن به فنون اقتصادی در تأمین مالی پرداخته که برای این منظور از الگوهای ریاضی و نموداری استفاده کرده است و به این نتیجه رسیده است که تأمین مالی خرد از کانال وقف می‌تواند نقش موثری در کاهش فقر در جامعه داشته باشد.

لاهاسانا^(۱۵) (۲۰۱۰) در تحقیق خود با عنوان «نقش وقف پول در تأمین مالی تشکیلات اقتصادی کوچک و متوسط» ابتدا به تعاریف متعدد از صنایع کوچک و متوسط می‌پردازد و سپس به آزمایش مدل در جهت تأمین مالی صنایع کوچک و متوسط در چارچوب شرکت‌های موجود در مالزی می‌پردازد و اشاره می‌کند که هدف از وقف پول کنالیزه کردن سرمایه وقفی یا وجوه وقف شده به بازار برای سهیم بودن در رشد اقتصادی و به واقعیت رساندن و اجرایی کردن خواسته اهدا

کنندگان پول‌های وقفی در سیاست وقف پول از طریق گسترش منافع و سود حاصل از آن می‌باشد. طبق دیدگاه لاهساسنا، مفهوم وقف باید بیشتر حول محور فعالیت‌های اقتصادی یا به سمت زمینه‌های اقتصادی و تأمین مالی با توجه به نیاز صنایع باشد. او معتقد است که وقف پول می‌تواند به عنوان یک منبع تأمین مالی خُرد منجر به انجام پروژه‌های بیشتر، فرصت‌های کسب و کار بیشتر، اشتغال بیشتر شود که نتیجه آن سهم شدن وجوه وقف شده در رشد و توسعه اقتصادی و همچنین توسعه سیستم مالی می‌باشد.

الیس^(۱۶) (۲۰۰۲) در گزارش سازمان بین‌المللی کار اعلام می‌کند که در کشورهای در حال توسعه، جمعیت هدف نهادهای مالی خُرد افراد فقیری هستند که در زیر خط فقر قرار دارند. وام‌های خُردی که به این افراد ارایه می‌شود برای تثبیت وضعیت درآمدی آن‌هاست و نباید انتظار چندانی برای تأثیر بر اشتغال داشت. اگر هدف از ارایه خدمات مالی ایجاد اشتغال پایدار باشد، باید نهادهای مالی خدمات خود را در مقیاس بزرگ‌تر و برای کسب و کارهای مشخص ارایه دهند. با این وجود در مطالعه حاضر شواهدی از کشور پرو و اوگاندا آورده شده است که نشان‌دهنده اثر مثبت اعتبارات خُرد بر اشتغال بوده است.

هولم و موسلی^(۱۷) (۱۹۹۶) به «ارزیابی آثار وام‌های خُرد بر اشتغال و افزایش درآمد» پرداخته‌اند. آن‌ها در این مطالعه نشان داده‌اند وام‌هایی که توسط بانک همبستگی در بولیوی داده شده است اثر مثبتی بر افزایش درآمد و اشتغال‌زایی افراد کم‌درآمد داشته است.

حسن و اشرف^(۱۸) (۲۰۱۰) در تحقیق خود، الگویی ارایه می‌دهند که در آن از زکات و اوقاف به عنوان منبعی برای مؤسسه تأمین مالی خُرد استفاده شده است. در این تحقیق، پس از بیان ویژگی‌های زکات و اوقاف نشان داده می‌شود که استفاده از الگوی پیشنهادی چالش‌هایی که مؤسسات تأمین مالی خُرد بهره‌محور با آن مواجه هستند (از جمله مسأله پایداری) را کاهش می‌دهد.

در داخل کشور نیز پژوهش‌هایی در این زمینه صورت گرفته که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

حسن زاده (۱۳۸۷) «الگو سازی مؤسسات و تأمین مالی خُرد منطبق با قواعد شریعت اسلام» را به عنوان موضوع مقاله خود مورد تحقیق و بررسی قرار داده است. در این مقاله ساختار سازمانی و الگوهای مدیریتی برای نهادهای مالی خُرد اسلامی جهت تأمین مالی خُرد برای گروه‌های کم‌درآمد مسلمانان تبیین گردیده و ضمن ارایه مباحث نظری در زمینه موضوع تحقیق، نتیجه‌گیری به این شکل بوده که باید با استفاده از یک سازماندهی جدید و مناسب و همچنین تدوین آیین‌نامه‌ها و مقررات لازم جهت استفاده از منابع و امکانات مالی بالقوه در کشور مانند منابع وقفی، کمک‌های مردمی، منابع زکات، و تشویق خیرین و افراد خیرخواه در تقویت مؤسسات تأمین مالی خُرد موجود، زمینه لازم را برای توسعه این بخش مالی فراهم آورد.

عبداللهی و همکاران (۱۳۹۰) «وقف به مثابه تأمین مالی خُرد اسلامی: ارایه الگوی تشکیل مؤسسات تأمین مالی خُرد وقفی در کشور» را مورد تحقیق قرار داده‌اند و ضمن اشاراتی به مفهوم و سابقه تاریخی نهاد وقف در اسلام، تشکیل مؤسسه تأمین مالی خُرد وقفی را از منظر فقهی مورد امکان‌سنجی قرار داده و پس از بحث در مورد وقف به عنوان یک منبع تأمین مالی خُرد وقفی، به ارزیابی ضرورت تشکیل مؤسسات تأمین مالی خُرد وقفی در کشور و مزایای تشکیل این نوع مؤسسات از قبیل افزایش کارایی اقتصادی، تخصیص بهینه منابع و تقویت اشتغال، پرداخته‌اند. نجفی (۱۳۸۲) به مطالعه «تجربه‌های جهانی در زمینه تأمین مالی خُرد و امکان توسعه آن در ایران» پرداخته است. همچنین در این مطالعه عملکرد بانک کشاورزی در حذف وثیقه و جایگزینی آن با ضمانت و نیز پرداخت تسهیلات به زنان سرپرست خانوار در چارچوب «طرح ایران» مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. مفهوم اعتبارات خُرد

واژه اعتبارات خُرد تا قبل از دهه ۱۹۷۰ وجود نداشته‌است ولی اکنون یک واژه پرکاربرد و بر سر زبان دست‌اندرکاران توسعه می‌باشد. تعاریف متعددی برای اعتبارات خُرد وجود دارد که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

طبق تعریف بانک گرامین بنگلادش، اعتبارات خُرد عبارت است از: وام‌های اعطایی بسیار کوچک به افراد فقیر برای کمک به خود اشتغالی آنان. مأموریت این نوع اعتبارات کمک به خانواده‌های فقیر به ویژه زنان فقیر برای از بین بردن فقرشان می‌باشد^(۱۹). اعتبارات خُرد به معنای وام‌های بسیار کوچک^(۲۰) برای وام‌گیرندگان فقیر که به طور معمول فاقد وثیقه، اشتغال پایدار و سابقه اعتباری قابل اثبات‌اند، می‌باشد. اعتبارات خُرد از حوزه‌های تأمین مالی خُرد می‌باشد که با حوزه وسیع‌تری خدمات مالی (به ویژه حساب‌های پس‌انداز) را برای افراد فقیر فراهم می‌کند. از سال ۲۰۱۲ اعتبارات خُرد به شکل گسترده‌ای در کشورهای در حال توسعه مورد استفاده قرار گرفته‌است و در حال حاضر دارای پتانسیل بسیار بالایی به عنوان یک ابزار مالی در کاهش فقر دارا می‌باشد^(۲۱).

بومن^(۲۲) (۱۹۹۷) در کتاب خود تعریفی از اعتبارات خُرد ارائه نموده‌است که شاید در عین کوتاهی، گویاترین تعریف برای اعتبارات خُرد باشد. این تعریف عبارتست از: «کوچک، کوتاه، بدون وثیقه» به عبارت دیگر اعتبارات خُرد به معنای ارائه وام‌هایی با مبلغ کم بدون وثیقه به افراد کم‌درآمد است که این افراد در مدت زمان کوتاهی مبلغ یاد شده را بازپرداخت می‌کنند؛ همچنین به معنای فراهم نمودن خدمات و تسهیلات مالی برای گروه‌های کم‌درآمد و فقیر جهت بهبود وضعیت مالی آن‌ها می‌باشد^(۲۳).

اعتبارات خُرد را عموماً بر مبنای مؤلفه‌هایی همچون اندازه اعتبار، نحوه استفاده از اعتبار، شرایط و ضوابط اعتبار نیز تعریف می‌کنند. بر مبنای اندازه و میزان، اعتبارات خُرد به مفهوم اعتباراتی‌اند که از نظر مبلغ اندک و ناچیز باشند. هرچند در

این خصوص توافقی وجود ندارد ولی در برخی موارد وام‌های کوچک چند دلاری و در مواردی نیز به وام‌های چند هزار دلاری نیز اعتبارات خرد اطلاق می‌گردد. از نظر نحوه استفاده از اعتبار نیز اعتبار خرد به اعتباری اطلاق می‌شود که یا برای کاهش فقر و یا راه‌اندازی کسب و کار کوچک و عموماً خود اشتغالی مورد استفاده قرار می‌گیرد. از نظر ضوابط و شرایط پرداخت اعتبار نیز اعتبار خرد اعتباری است که قابلیت دستیابی به آن به سادگی امکان‌پذیر است، شرایط آن قابلیت انعطاف داشته باشد و قرارداد آن با سادگی تمام و متناسب با شرایط محلی قابل تنظیم است (۲۴).

۳. ضرورت توجه به اعتبارات خرد

به طور کلی از نظر تاریخی، تلاش در جهت تحویل اعتبارات رسمی و خدمات مالی به فقرا توسط بانک‌های دولتی با شکست روبه‌رو شده است. بانک‌های تجاری عموماً نیازهای فقرا را برآورده نمی‌کنند، زیرا وام‌دهی در مقیاس کوچک است و نیز سپرده‌های کوچک دارای ریسک بالا و هزینه‌ی معاملاتی بالایی برای آن‌ها می‌باشد. برای رفع این نقیصه، بسیاری از دولت‌ها سعی کرده‌اند که تحویل اعتبارات را به طور رسمی به مناطق روستایی و توسط بانک‌های کشاورزی انجام دهند که این تلاش‌ها نیز با شکست مواجه شده است؛ زیرا از یک سو دولت‌ها را با مشکلات سیاسی و مالی روبه‌رو می‌ساخت و نیز اکثریت این وام‌ها توسط ثروتمندان روستایی دریافت می‌شد. بر این اساس، افزایش برنامه‌های ابتکارانه تأمین مالی که اغلب بر پایه متدولوژی وام‌دهی گروهی استوار بود این تفکر را به وجود آورد که چنین برنامه‌هایی می‌تواند به فقرا کمک کند و اثرات مثبتی بر رفاه اقتصادی (ثروت و درآمد)، رفاه اجتماعی (بهداشت و آموزش) و رفاه سیاسی (افزایش حوزه اختیارات و تصمیمات) بگذارد. لذا شاید بتوان اظهار نمود که مالیه خرد (۲۵) به عنوان مهم‌ترین ابزار در جهت کاهش فقر و بهبود وضعیت معاش فقرا به حساب می‌آید. تأمین

مالی در کشورهای در حال توسعه از جمله کشور ما دارای مشکلات خاصی است که عموماً به ساختار ناقص بازار مالی آن کشور ارتباط می‌یابد. عمده‌ترین این مشکلات را می‌توان به شرح مذکور در ذیل دسته‌بندی کرد:

وجود بازارهای ناقص و ناکارآمد، عدم کارایی در تجهیز پس‌اندازهای خصوصی، ساختار دوگانه بازارهای مالی، ساختار ناقص اطلاعات در جوامع روستایی و فقیر، هزینه مبادله‌ای بالا و عدم وجود وثایق معتبر.

اولین مشکلی که طبقات فقیر در هنگام تقاضای وام و اعتبار از مؤسسات تأمین مالی رسمی با آن مواجه می‌شوند، داشتن وثیقه و ضامن معتبر است. علاوه بر آن درخواست وام همواره به میزان قابل ملاحظه‌ای کاغذبازی و بروکراسی به همراه دارد که موجب تحمیل هزینه‌های سنگین مبادله بر دوش طبقه فقیر می‌گردد. مؤسسات دولتی نیز انگیزه‌ای برای دادن وام و اعتبار به آنان ندارند و معمولاً مؤسسات تأمین مالی دولتی فعالیت و ارایه خدمات اعتباری در شهرها را بر فعالیت در مناطق محروم و معاملات بزرگ را بر معاملات کوچک ترجیح می‌دهند. به عنوان مثال فقط ۵ درصد کشاورزان در آفریقا و ۱۵ درصد آنان در آسیا و آمریکای لاتین دسترسی به منابع مالی رسمی دارند و بقیه ناگزیر از مراجعه به بخش غیر رسمی‌اند^(۲۶). دلایل عمده برای عدم انگیزه کافی برای اعطای وام و اعتبار به گروه‌های فقیر جامعه توسط مؤسسات مالی بخش رسمی عبارتند از:

دوری یا پراکندگی زیاد روستاها و گروه‌های فقیر از مراکز مالی، نبود وثیقه و ضامن مناسب برای افراد فقیر و ریسک بالا در بازپرداخت اقساط وام توسط افراد فقیر.

با توجه به توضیحات فوق، اهمیت اعتبارات خُرد را در اصول و شریعت اسلام نیز می‌توان جستجو کرد. در بین مباحث اسلامی، بحث وقف می‌تواند جایگاه چشمگیری در این رابطه داشته باشد. سنت وقف، افراد فقیر و کم‌درآمد جامعه را مورد هدف قرار داده و سعی می‌کند از طریق دریافت اموال موقوفه از افراد خیر

متمول و ثروتمند، و به کارگیری آن‌ها در جهت استفاده اقشار کم درآمد جامعه، تا حد ممکن اختلاف طبقاتی در جامعه را از بین ببرد. وقف در گذشته نقش مهم خود را در این زمینه نشان داده است به ویژه در ارایه خدماتی مانند ساخت مساجد، مدارس، کتابخانه و کاروانسراها و غیره که به عنوان مراکز مهم علمی و تجاری از آن‌ها بهره برده می شد. البته وقف به شکل رایج و گذشته محدودیت‌هایی داشت و دارد که مهم‌ترین آن را می توان محدودیت در نوع مال موقوفه ذکر کرد. به عنوان مثال اگر کسی قصد مشارکت در این امر خدایسندانه را داشته باشد، باید توانایی بالایی داشته باشد که یا زمین و ساختمان وقف کند که این ویژگی از استطاعت افرادی با درآمدی معمولی امکان پذیر نمی باشد. از این رو برای جذب مشارکت بیشتر مردمی در وقف باید شیوه‌های نوینی در وقف ایجاد شود. یکی از این راه کارهای پیشنهادی «وقف پول» می باشد. یکی از ویژگی‌های بسیار بارز وقف پول امکان مشارکت افراد زیادی در امر وقف می باشد. به این معنا که چون در وقف پول افراد می توانند از مبالغ بسیار پایین تا مقادیر بسیار زیاد (تقریباً نامحدود) بخشی از درآمد پولی خود را وقف کنند مشارکت بیشتری در بین افراد جامعه را می تواند به همراه داشته باشد. همین ویژگی وقف پول می تواند تحول شگرفی در اعطای اعتبارات خُرد در جامعه به ویژه جوامع اسلامی داشته باشد به طوری که قالب اسلامی دارد و مکانیسم بهره در آن وجود نداشته باشد و هم به عنوان صدقه جاریه تا ابد در جریان باشد و از منافع آن فقرا و افراد کم درآمد بهره مند شوند.

۴. مروری اجمالی بر تأمین مالی خُرد در ایران

در این قسمت از تحقیق به تبیین مواردی از تأمین مالی خُرد در ایران به همراه اهداف و مشکلات و موانع آن به صورت جدول زیر^(۲۷) پرداخته می شود:

ردیف	نام نهاد دولتی (رسمی)	سال تشکیل	اهداف	مشکلات و موانع
۱	شعبه فلاحتی بانک ملی ایران بانک کشاورزی و پیشه‌هنر	۱۲۷۹ ۱۳۱۲	- کمک به کشاورزان - کوتاه کردن دست ربا خوران و سَلَف خَرن	- نداشتن وثیقه ملکی کشاورزان - گستردگی روستاها و نبود راه‌های ارتباطی - تشریفات تشکیل پرونده و طولانی بودن دریافت وام
۲	صندوق روستایی	۱۳۲۰	- وسعت بخشیدن به عملیات - تسهیل در پرداخت وام - استفاده تعداد بیشتری از کشاورزان	- ضوابط دست‌وپا گیر و دریافت وثیقه - دولتی بودن صندوق - عدم شناخت کشاورزان از محاسن صندوق
۳	صندوق‌های تعاونی	۱۳۲۹	- سرپرستی افراد از کارافتاده، افراد پیر و بی‌بضاعت و بی‌سرپرست - جلوگیری از رباخواری - دفاع از حقوق کشاورزان - دادن وام به روستائیان جهت بهبود تولید - بیمه تأمین اجتماعی - خرید و فروش محصولات کشاورزی - خریداری و نگهداری و اجاره ماشین‌آلات کشاورزی	- عدم وجود قانون خاص تعاونی - استفاده از ضوابط شرکت‌های سهامی که با اصول تعاونی سازگار نبود - تصویب نامه صندوق‌ها رنگ و بوی رفاهی داشت نه تولیدی - پرداخت وام از طریق بانک کشاورزی - عدم استقبال گروه‌های مختلف سبب شد وجهی وصول نگردد - الزامی بودن عضویت
۴	شرکت‌های تعاونی روستایی	۱۳۳۴	- تعریف شرکت تعاونی - پیش‌بینی تشکیل اتحادیه - معافیت از حق ثبت و تمیر - سهام و مالیات بر درآمد - تشکیل شورای تعاون	- عدم استقبال کشاورزان و روستائیان تا سال ۱۳۴۰ (از این تاریخ به بعد به علت واگذاری زمین توسط دولت به کشاورزان عضو تعاونی، تشکیل این تعاونی‌ها شتاب بیشتری گرفت)

مشکلات و موانع	اهداف	سال تشکیل	نام نهاد دولتی (رسمی)	ردیف
-کوچک بودن و فاقد صرفه اقتصادی -بزرگ شدن بدون بهینه‌سازی مدیریت و افزایش بهره‌وری -عدم توجه به خواست و ایده اعضای -عدم رشد لازم برای بزرگ شدن -تک محصولی بودن تعاونی‌ها -عدم عضویت و حضور زنان در تعاونی‌ها به دلیل نگرش سنتی مردان	- پیگیری تشکیل تعاونی‌های روستایی - پرداخت وام به زارعین از طریق بانک کشاورزی - تأمین و توزیع نهادهای کشاورزی -تشکیل تعاونی‌های اعتباردهنده - تهیه و توزیع مواد مصرفی - تشکیل تعاونی چند منظوره - تشکیل تعاونی برای رفاه	۱۳۴۲ ۱۳۴۶ ۱۳۴۱ ۱۳۵۰ ۱۳۷۴	سازمان مرکزی تعاون روستایی اتحادیه شرکت‌های تعاونی روستایی شرکت‌های تعاونی اعتبار ادغام تعاونی‌های کوچک تعاونی‌های زنان	۵

ردیف	نام نهاد دولتی (رسمی)	سال تشکیل	اهداف	مشکلات و موانع
۶	بانک کشاورزی جمهوری اسلامی طرح زینب کبری <small>ع.ا.س.</small> طرح ایران طرح اشتغال زندانیان آزاد شده تسهیلات اشتغال‌زایی	۱۳۵۸ ۱۳۷۳ ۱۳۷۸ ۱۳۸۰ ۱۳۸۱	<ul style="list-style-type: none"> - دادن وام به روستاییان - پرداخت اعتبار با شرایط آسان - گسترش شعب در مناطق روستایی - کاهش سطح فقر در جامعه روستایی - ایجاد اشتغال مولد در روستا - تزریق روحیه تلاش و کار در روستا - دادن تسهیلات به زنان سرپرست خانوار - حمایت از زنان آسیب‌پذیر - افزایش مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی-اجتماعی - تسهیلات ضمانتی تا سقف ۵۰ میلیون ریال بدون وثیقه - جهت تأمین سرمایه اشتغال زندانیان آزاد شده - تأمین سرمایه جهت اشتغال افراد بیکار 	<ul style="list-style-type: none"> - مشکلات خاص پرداخت وام‌های کوچک - پراکندگی روستاها و نبود شعب در تمام روستاها - محرومیت زنان روستایی از وام‌های خرد بانک - متفاوت بودن میزان تسهیلات در استان‌های مختلف - کم بودن میزان تسهیلات برای شروع فعالیت‌های اقتصادی (در نتیجه این تسهیلات برای مصارف روزانه مصرف می‌شدند) - عدم پاسخ‌گویی به عده زیادی از زنان سرپرست خانوار - محدودیت تعداد وام‌ها در سال - به ثمر نرسیدن طرح حضرت زینب کبری <small>ع.ا.س.</small> - اهداف طرح در اجرا لحاظ نشده بود - خیلی از موارد طرح نادیده گرفته شده بود - بیشتر پس‌انداز زنان شهری را جمع‌آوری نمودند تا زنان روستایی - عدم شناخت موضوع توسط ذی‌نفعان - نداشتن پروژه جهت دریافت تسهیلات
۷	سازمان بهزیستی	۱۳۶۷	وام‌دهی به زنان روستایی تحت پوشش	<ul style="list-style-type: none"> - گرفتن ضمانت (چک یا سفته) - دریافت وام بر اساس حق تقدم ثبت‌نام نه اولویت‌نازی - عدم توسعه از پایلوت در یک استان به سایر استان‌ها

مشکلات و موانع	اهداف	سال تشکیل	نام نهاد دولتی (رسمی)	ردیف
<p>- پوشش محدود در روستاها به دلیل کم بودن منابع مالی دولتی (دفتر امور زنان روستایی)</p> <p>- عدم دسترسی زنان به منابع بانکی سبب افزایش درخواست آن‌ها برای تشکیل صندوق جدید</p> <p>- به دلیل عدم پیش‌بینی برقراری ارتباط میان یک نهاد مالی و یک سازمان رسمی لذا اعتباری پیش‌بینی نشده بود</p> <p>- اعلام نیاز به بانک کشاورزی جهت دریافت وام</p>	<p>- توسعه منابع انسانی</p> <p>- تشکیل نهادهای اجتماعی</p> <p>- تقویت سرمایه اجتماعی</p> <p>زنان روستا با محوریت اعتبار پس‌انداز</p> <p>- داشتن پس‌انداز</p> <p>- ضمانت جمعی</p> <p>- وام‌های تولیدی و مصرفی</p>	۱۳۷۹	<p>وزارت جهاد کشاورزی</p> <p>دفتر امور زنان روستایی</p> <p>تعداد ۲۰۵ صندوق با ۵۷۴۲ نفر عضو</p> <p>در ۲۲ استان کشور ایجاد نموده‌است</p> <p>بانک روستا حصاربن</p>	۸

اطلاعات فوق بیانگر این است که به طور کلی، طرح‌های تأمین مالی خرد در ایران عملکرد بالایی نداشته ضمن این که در بسیاری از موارد، شیوه تأمین مالی اسلامی در آن رعایت نشده است. در ادامه به بررسی مواردی از تأمین مالی خرد در برخی از کشورهای جهان پرداخته می‌شود.

۵. نمونه‌هایی از تأمین مالی خرد موفق در خارج از کشور

۵-۱. تجربه اعتبارات خرد در بنگلادش

مؤسسات تأمین مالی خرد در بنگلادش عبارتند از: بانک گرامین^(۲۸)، کمیته توسعه روستایی بنگلادش^(۲۹)، پروژه توسعه روستایی ۱۲^(۳۰)، سازمان نوسازی بنگلادش^(۳۱)، بنیاد شاکتی^(۳۲)، خدمات روستایی رانچپور دیناچپور^(۳۳)، طرح توسعه سیستم‌های کشاورزی حاشیه‌ای و خرد^(۳۴). از خدمات ویژه این مؤسسات پرداخت وام‌های اندک به فقرا به ویژه زنان فقیر است که بازپرداخت آن‌ها اقساط

هفتگی در طول بیش از یک سال است. بیشتر این مؤسسات وام‌های کوچک می‌پردازند که برخی از آن‌ها بیشتر از ۱۷۵ دلار وام نمی‌دهند. هدف اصلی این مؤسسات بهبود شرایط فقرای روستایی از راه فراهم کردن دسترسی آنها به اعتبارات و برخی برنامه‌های اجتماعی غیرمالی است.

ریشه اعتبارات خُرد به شکل مدرن به تأسیس بانک گرامین بنگلادش در ۱۹۸۳ توسط محمد یونس برمی‌گردد که در حال حاضر دارای ۲۵۶۴ شعبه در بنگلادش می‌باشد و ۱۹۸۰۰ نفر کارمند آن که به ۸،۲۹ میلیون نفر وام‌گیرنده در ۸۱۳۶۷ روستا خدمات ارائه می‌کنند^(۳۵). طبق گزارش بانک گرامین بنگلادش، نرخ بازپرداخت وام‌ها بین ۹۵ تا ۹۸ درصد می‌باشد. در هر روز کاری، این بانک به طور متوسط ۱،۵ میلیون دلار در هر هفته جمع‌آوری اقساط دارد. ۹۷ درصد قرض‌گیرندگان زن می‌باشند و بیش از ۹۷ درصد این وام‌ها بازپرداخت می‌شوند که دارای بالاترین نرخ استرداد را بین تمام سیستم‌های بانکی داراست^(۳۶). شیوه‌های این بانک در پروژه‌های ۵۸ کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد که از جمله آن‌ها ایالات متحده آمریکا، کانادا، فرانسه، نروژ و نیوزیلند می‌باشند. او برنده جایزه نوبل سال ۲۰۰۶ میلادی می‌باشد که به خاطر ارائه اعتبارات خُرد برای فقرا به او اعطاء شده است^(۳۷). آمار و ارقام مربوط به بانک گرامین بنگلادش نشان می‌دهد که این مؤسسه با رشد ۱۱۳/۵ درصدی وام‌هایش روبرو گردیده و حجم وام‌های خُرد ارائه شده توسط این مؤسسه از ۲۲۹/۱۴ میلیون دلار در سال ۲۰۰۱ به ۴۴۸/۴۱ میلیون دلار در سال ۲۰۱۱ افزایش یافته است^(۳۸). بانک گرامین نرخ بهره نسبتاً بالایی روی حجم پورتفوی وام‌هایش (۲۰ درصد و بیشتر) اعمال می‌کند تا از این طریق وابستگی به یارانه‌اش کمتر شود. به هر حال توانایی مالی این بانک برای غلبه بر محدودیت‌های مالی از طریق تکمیل و اجرای سیاست‌های ابداعی و روش‌های عملیاتی، درس‌های آموزنده و گران‌بهایی برای طراحی پروژه‌های مالی روستایی آینده در بر دارد. مهم‌ترین ویژگی‌های بانک گرامین عبارتند از: افزایش تجهیز

پس اندازها و کاهش اتکا به منابع کمک‌دهنده، دادن وام با نرخ‌های بهره حقیقی، ابداع شبکه‌های توزیع کم هزینه، استقلال مدیریتی در تدوین سیاست‌های عملیاتی، نظارت دقیق بر مصرف وام و نرخ‌های بازپرداخت، ایجاد پس‌اندازهای روستایی خویش فرما، داشتن هزینه‌های اداری به نسبت پایین و غیرفزاینده، توسعه بخشیدن به خدمات مالی در مناطق محروم و... به هر حال، از زمانی که پروفیسور محمد یونس، مؤسس بانک گرامین، جایزه صلح نوبل را به منظور فعالیتش در زمینه تأمین مالی خرد دریافت کرد، تجربه تأمین مالی خرد رشد چشم‌گیری پیدا کرده است (۳۹).

۲-۵. اعتبارات خرد اسلامی در سریلانکا

کشور سریلانکا در زمینه ارایه تأمین مالی خرد اسلامی نیز موفقیت‌هایی داشته است. یکی از پروژه‌های قابل توجه و جالبی که در چند سال اخیر در کشور سریلانکا در رابطه با تأمین مالی خرد اسلامی به اجرا درآمده است، تأمین مالی خرد اسلامی در حوزه تولید (و نه مصرف) می‌باشد. به دلیل نقش تاریخی دولت در سریلانکا، بخش عمده‌ای از مؤسسات تأمین مالی خرد در این کشور دولتی هستند. مؤسسات دولتی فعال در این زمینه با دو عنوان به فعالیت مشغول‌اند:

۱- بانک توسعه روستایی (بیش از ۱۵۰۰ بانک) ۲- بانک رفاه (۲۱۳۶ بانک تا سال ۲۰۰۸) است که به زبان محلی «بانک ساموردی» نامیده می‌شود و تا سال ۲۰۰۸ حدود ۵ میلیون نفر سپرده‌گذار داشته است و تعداد ۵۰۰ هزار وام خرد نیز ارایه کرده است (۴۰). تأمین مالی خرد اسلامی در حوزه تولید (نه مصرف) توسط سازمان غیر دولتی همیاری مسلمین در سریلانکا (میسسل (۴۱)) اجرا شده است. روش کار بدین صورت است که سازمان میسل با همکاری دو مؤسسه دیگر فرایند تأمین مالی خرد را در دو مرحله به اجرا می‌گذارند. ابتدا تأمین مالی خرد از طریق عقود مبادله‌ای (که نرخ بازدهی ثابتی دارند) ارایه می‌شود و پس از آن و در صورتی که گروه دریافت‌کننده تأمین مالی خرد در مرحله اول موفق به اثبات توانمندی خود

در جهت استفاده صحیح از منابع و همچنین تعهد خود در زمینه بازپرداخت وام دریافتی گردید، آن گاه مؤسسه مذکور وارد مرحله دوم پروژه شده و وام‌های مشارکتی در اختیار این گروه موفق قرار می‌گیرد^(۴۲).

۶. تعریف وقف پول

شماری از تعاریف برای وقف پول عبارتند از:

۱. وقف پول، وقف خیریه^(۴۳) تأسیس شده با سرمایه‌ی پولی^(۴۴) می‌باشد^(۴۵).
۲. وقف پول، وقفی است که توسط فرد یا گروهی از افراد با موجودیت قانونی، در قالب پول صورت می‌گیرد^(۴۶).
۳. وقف پول، نوع خاصی از بخشش‌ها می‌باشد و از انواع وقف دارای متمایز است که این تفاوت به علت ماهیت اصل سرمایه وقف^(۴۷) می‌باشد که به شکل وجوه نقدی^(۴۸) (به شکل جزء و یا کل سرمایه وقف) صورت می‌گیرد^(۴۹).
۴. مناسب‌ترین تعریف وقف پول عبارتست از: «بسیج سرمایه وجوه^(۵۰) از طرف اهدا کنندگان^(۵۱) بر اساس مدت نامحدود یا ابدی و سرمایه‌گذاری آنان در دارایی‌های مؤلد که هم منفعی از طریق استفاده عین فراهم می‌کند یا درآمد و عایدی‌هایی در جهت مصارف آینده برای افراد یا گروه‌ها بر اساس خط مشی و سیاست در نظر گرفته شده توسط اهداکنندگان و دریافت کنندگان، فراهم می‌کند». این تعریف برای وقف پول، کامل‌ترین تعریف برگرفته شده بر اساس مفهوم شریعت^(۵۲) از وقف و تأمین مالی می‌باشد^(۵۳).

واقف، سرمایه پولی خود را از طریق فرد یا سازمانی که مسوول مدیریت سرمایه یا وجوه وقفی و توزیع سود حاصل از سرمایه‌گذاری آن‌ها را بر عهده دارد^(۵۴)، به موقوف علیه^(۵۵) اهدا می‌کند. تنها عایدی یا منفعت حاصل از سرمایه وقف شده (وجوه وقفی) به موقوف علیه می‌رسد و اصل سرمایه وقف مجدداً سرمایه‌گذاری می‌شود^(۵۶). این مفهوم باید در نظر گرفته شود که اصل سرمایه وقف به خدا تعلق

دارد. در حالی که اصل پول وقف شده سرمایه‌گذاری شود، که از طریق مضاربه یا وام دهی ساده، پول وقف شده بین قرض‌گیرندگان توزیع می‌شود. اما آنچه به خداوند تعلق دارد، برخلاف آنچه شرح داده شد، نمی‌تواند بین اشخاص ثالث توزیع شود^(۵۷). به هر حال باید به این نکته توجه شود که تنها حق بهره‌برداری و استفاده از سرمایه وقف^(۵۸) و منافع آن بین قرض‌گیرندگان^(۵۹) توزیع می‌شود نه صاحبان و مالکان آن^(۶۰).

۱-۶. امکان سنجی وقف پول

با توجه به نکات و تعاریفی در زمینه وقف و وقف پول، در این قسمت مختصراً به بررسی قابلیت اجرایی شدن وقف پول در ایران پرداخته می‌شود. موافقان جواز وقف پول در بین فقهای شیعه عبارتند از:^(۶۱) شهید اول، شهید ثانی، سبزواری، سید یزدی، کاشف الغطاء، شیخ محمد زین الدین، آیت‌الله حکیم، آیت‌الله خوئی، آیت‌الله سیستانی، شیخ اسحاق فیاض، آیت‌الله سیدمحمد روحانی، شیخ محمد خراسانی اشاره کرد. و در مقابل مخالفان جواز وقف پول در بین فقهای شیعه عبارتند از: محقق حلی، علامه حلی در المختلف، یحیی بن سعید حلی، علی مؤمن سبزواری قمی، ابن زهره، قطب الدین کیدری، صاحب جواهر، سید محمد سعید حکیم، آیت‌الله اراکی، آیت‌الله گلپایگانی، آیت‌الله سیدمحمدصادق روحانی اشاره کرد. با توجه به این که در اکثر فتوای فقهای امامیه به ویژه مراجع تقلید این اشتراط وجود دارد که عین مال موقوفه باید باقی بماند، وقف پول صحیح نیست^(۶۲)، لذا در ادامه برخی از راه‌کارهای ارایه شده برای بهره‌برداری از این منبع مردمی برای تأمین مالی امور مختلف اشاره می‌شود:

۱. پول را از طریق هر نوع عقد یا ایقاعی مانند هدیه یا صلح، به تملیک محل مورد نظر درآورد^(۶۳). به عنوان مثال می‌توان وجوه نقدی جمع‌آوری شده از افراد متول را از طریق هبه به مالکیت مؤسسات خیریه درآورد تا آن‌ها از این وجوه در

زمینه تأمین نیازهای مالی خود در برنامه‌های کمک رسانی به افراد فقیر در سطح جامعه استفاده نمایند.

۲. شخص در حال حیات خود مبلغی را به بانک یا صندوق قرض الحسنه (یا صندوق وقف پول) بسپارد، و وصیت کند بعد از وفات آن را به همین صورت به جریان اندازند (منوط به این که بیش از ثلث اموال نباشد، یا اگر بیش از ثلث اموال اوست، اجازه ورثه را در حال حیات بگیرد)^(۶۴).

۳. می‌توانند پول‌هایی را جمع کنند و وکالت بدهند که شخص جمع‌کننده چیزی با آن‌ها بخرد و وقف کند (استفتاء شخصی از آیت‌الله العظمی ناصر مکارم شیرازی). این مورد با پیشنهادات ارایه شده توسط کارکنان و کارشناسان سازمان اوقاف خراسان رضوی، شباهت بسیار نزدیکی دارد. طبق این پیشنهادات وجوه نقدی جمع‌آوری شده صرف خرید دارایی‌هایی از قبیل ملک تجاری یا ساختمان و تشکیلات تولیدی یک کارخانه یا مرکز تولیدی شود و این ملک به اجاره گذاشته شود و درآمد حاصل از اجاره صرف امور خیریه (در جهت کاهش فقر) شود یا در ملک تجاری یا مرکز تولیدی خریداری شده توسط پول‌های اهداء شده، اقدام به آموزش و استخدام نیروی کار (با تأکید بر استخدام افراد فقیر و کم‌درآمد) در جهت افزایش اشتغال در کشور صورت گیرد. یا این وجوه صرف خرید سهام یا اوراق قرضه شوند و سود حاصل از آن وقف امور خیریه شود. همچنین وقف پول به صورت دیگری نیز امکان پذیر است، بدین صورت که مثلاً شخصی که می‌خواهد پول خود را وقف کند آن را تبدیل به سکه بهار آزادی نماید و بانک برای مدتی معین تعدادی سکه به متقاضیان نیازمند بدهد تا آن‌ها بعد از رفع نیاز عین آن سکه‌ها را برگردانند. در این فرض مسأله تورم نیز صدمه به ارزش اصلی موقوفه نخواهد زد و سکه تابع افزایش و یا کاهش نرخ تورم خواهد بود.

۲-۶. وقف پول و تأمین مالی خرد

وقف پول می‌تواند یک منبع بسیار قابل اعتماد برای اعتبارات خرد و همچنین منبع بسیار قوی برای شرکت‌های کوچک و متوسط باشد. همچنین می‌تواند در توسعه عملکرد صنایع از طریق کمک مالی فراهم شده سهمیم باشد. وقف پول می‌تواند منجر به انجام پروژه‌های بیشتر، فرصت‌های کسب و کار بیشتر، اشتغال بیشتر شود که نتیجه آن سهمیم شدن وجوه وقف شده در رشد و توسعه اقتصادی و همچنین توسعه سیستم مالی می‌باشد^(۶۵). تأمین مالی برای گروه‌های هدف به ویژه اقشار فقیر و تهیدست نه تنها به صورت نقد، بلکه به شکل تأمین وسایل و تجهیزات راه‌اندازی کسب و کاری ساده با هزینه کم (و در بسیاری موارد کسب و کارهایی که در خانه قابل انجام است) می‌تواند صورت گیرد که منشاء آن پول‌های وقف شده باشد.

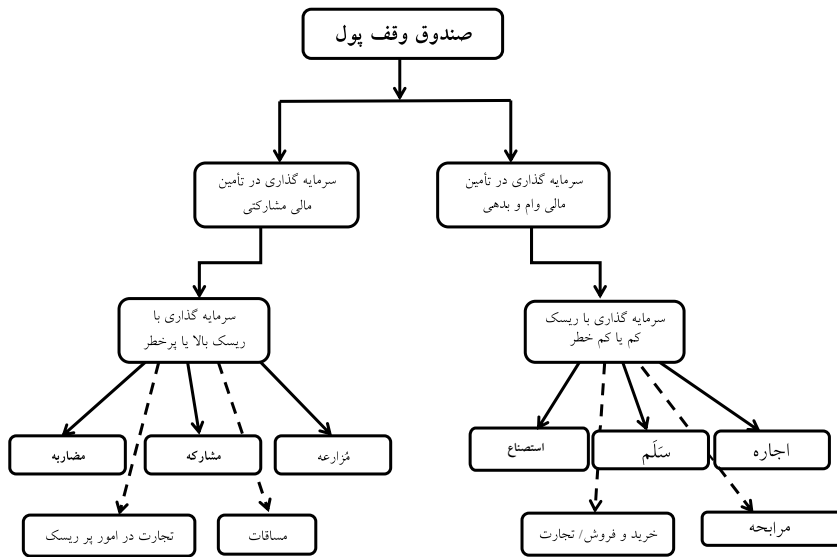
صندوق وقف پول می‌تواند روشی برای بهره‌گیری از سرمایه وقف پول باشد که در آن واقفان پول، مبالغی را برای قرض دادن به نیازمندان وقف می‌کنند. از منافع پول موقوفه این است که می‌تواند به بیماران، جوانان در حال ازدواج و کسانی که در شرایط نامناسب مالی هستند، با قرض دادن یاری رساند. برای درستی فعالیت این صندوق لازم است مراکز مرتبط با وقف و پول، نظیر سازمان اوقاف و بانک مرکزی، بر کار آن‌ها نظارت و با آن‌ها همکاری کنند. در اینجا هدف اصلی این است که با ترکیب و محفوظ ماندن اصل مال و حتی رشد آن، اهداف خیرخواهانه واقفان نیز به خوبی تأمین شود (هدف‌هایی مثل کمک هزینه زندگی نیازمندان، حمایت از دانشجویان نیازمند، خدمات پزشکی و دارو، زلزله زدگان و...).

در حالت کلی دو نوع صندوق وقف می‌تواند وجود داشته باشد: صندوق وقف قرض پول خاص و صندوق وقف پول عام. صندوق وقف پول خاص به افراد خاصی قرض می‌دهد و نمی‌توان منافع آن را به مصرف دیگران رساند. انواع صندوق وقف پول خاص، بر حسب مصارف و اهداف آن، می‌توانند عبارت باشند

از: صندوق وقف پول برای درمان، صندوق وقف پول برای ازدواج، صندوق وقف پول موضوع‌های دیگر (صندوق وقف پول علاوه بر موارد مذکور، در موضوع‌های دیگر مثل کمک هزینه تحصیلی برای دانشجویان یا کمک هزینه برای آزادی زندانیان مقروض هم قابل تأسیس است). ممکن است عده‌ای بدون ذکر قصد خاص برای قرض، پول خود را برای قرض وقف نمایند. در این صورت لازم است صندوقی به عنوان «وقف پول عام» ایجاد شود. کمک خیریه این صندوق به نیازمندان عام خواهد بود و تمام موارد را شامل خواهد شد. عملکرد صندوق وقف پول در اعطای تسهیلات و اعتبارات خُرد به افراد کم درآمد یا فقیر را می‌توان به شکل دیگری ساماندهی کرد. به این ترتیب که صندوق وقف پول از طریق سرمایه‌گذاری وجوه وقف شده در انواع قراردادهای ویژه قراردادهای اسلامی به انجام تأمین مالی خُرد پردازد و منافع حاصل را صرف افراد فقیر و کم درآمد کند. بنابراین در این حالت آنچه که اهمیت‌اش از اصل وقف کمتر نیست، سرمایه‌گذاری کارآمد اموال موقوفه است که با حمایت قانونی و مالیاتی دولت‌ها موجب تقویت هرچه بهتر جریان وقف می‌شود. در کشورهای توسعه یافته مؤسسات وقفی همانند دیگر نهادهای مالی در راستای تخصیص بهینه دارایی‌ها، تحقق اهداف اجتماعی، تقویت بازار سرمایه و... فعالیت می‌کنند^(۶۶). به عنوان مثال در آمریکا تنها ۴۰ درصد بودجه دانشگاه‌های دولتی را دولت می‌پردازد و بیشتر بودجه آن‌ها از طریق صندوق‌های وقفی تأمین می‌شود^(۶۷). ماسیتا و همکارانش در این مورد می‌گویند: واقف سرمایه پولی خود را از طریق فرد یا سازمانی که مسوول مدیریت سرمایه وجوه وقفی و توزیع سود حاصل از سرمایه‌گذاری آن‌ها را بر عهده دارد^(۶۸)، به موقوف علیه^(۶۹) اهدا می‌کند. تنها عایدی^(۷۰) حاصل از سرمایه وقف به موقوف علیه می‌رسد و اصل سرمایه وقف دوباره سرمایه‌گذاری می‌شود^(۷۱). بنابراین در اینجا مناسب است تا نمونه‌ای از الگوی عملیاتی برای انواع سرمایه‌گذاری توسط پول‌های وقف شده بر اساس قراردادهای اسلامی ارائه شود که از لحاظ عملیاتی نسبت به سایر موارد

ذکر شده در ایران قابلیت اجرایی بالاتری می تواند داشته باشد. این الگو در نمودار ۱ مشاهده می شود.

نمودار ۱) الگوی عملیاتی برای انواع سرمایه گذاری توسط پول های وقف شده

۳-۶. پیامدهای بالقوه وقف پول در تأمین مالی خرد اسلامی

به نظر می رسد استفاده از الگوی پیشنهادی در این تحقیق جهت تشکیل مؤسسات تأمین مالی خرد وقفی، مزایای اقتصادی و اجتماعی مهمی به همراه داشته باشد. در واقع اگر مؤسسه تأمین مالی خرد در تجهیز منابع از نهاد اسلامی وقف پول بهره برده و در قسمت تخصیص منابع نیز از ابزارهای اسلامی استفاده کند، ویژگی های مثبتی ایجاد می کند. مزایای بالقوه اجرایی شدن وقف پول در قالب اعتبارات خرد را می توان به موارد زیر خلاصه کرد:

۱) حل چالش کمبود منابع مالی و توجه به پایین ترین گروه های درآمدی:

هدف اصلی این نوع تأمین مالی، ارایه خدمات به افرادی است که به دلایل مختلف نمی توانند از تسهیلات بانکی استفاده کنند. می توان تأمین مالی خرد در

قالب وقف پول را به عنوان سازوکار عرضه خدمات مالی گوناگون به گروه‌هایی با درآمد پایین مانند فقرا، زنان بی‌سرپرست، کشاورزان و بیمانکاران خُرد تعریف نمود. این افراد به دلیل این که دارای رتبه اعتباری^(۷۲) پایین تری می‌باشند، مورد توجه بانک‌ها و سایر مؤسسات مالی متعارف قرار نمی‌گیرند. علاوه بر این، به دلیل بالا بودن هزینه نظارت و ارزیابی در زمینه ارایه وام‌های خُرد، چالش وثیقه و احتمال بالای نکولی که برای فقرا وجود دارد، بانک‌ها و مؤسسات مالی معمولاً از ارایه وام‌های خُرد به افراد مذکور خودداری می‌کنند^(۷۳).

۲) حذف وثیقه ملکی از وام‌های اعطایی خُرد:

بیشتر وام‌دهندگان رسمی در برابر پرداخت وام، وثیقه می‌خواهند که فقیران و افراد کم‌درآمد یا آن را نداشته یا توان از دست دادن وثیقه را ندارند. در حال حاضر بانک‌های فعال در کشور و همچنین صندوق‌های قرض‌الحسنه از دو شیوه برای تضمین بازگشت وجوهی که براساس عقود مختلف در اختیار افراد قرار می‌دهند، استفاده می‌کنند. یکی دریافت وثایق معتبر و دیگری درخواست ضامن. اما در مؤسسه تأمین مالی خُرد مبتنی بر وقف پول (وبه طور کلی تأمین مالی خُرد وقفی)، براساس ماهیتی که دارد، ایده وثیقه گروهی می‌تواند جایگزین موارد دیگر شود. به این نحو که از افراد هیچ‌گونه درخواست وثیقه و یا ضامنی نمی‌شود، اما در مقابل لازم است هر فرد تلاش کند تا عضو یک گروه شده و از این طریق تسهیلات دریافت کند. به جرأت می‌توان گفت ایده وثیقه گروهی، بهترین ویژگی مؤسسات تأمین مالی خُرد می‌باشد که حتی در سطح بین‌المللی موفقیت خود را در تضمین بازپرداخت منابع اثبات نموده است^(۷۴). این شیوه نوآوری بانک گرامین (و یا به طور کلی تأمین مالی خُرد) در وثیقه کردن دارایی «دسترسی به وام در آینده» می‌باشد به این مفهوم که عدم پرداخت اقساط وام از سوی یک وام‌گیرنده موجب عدم دسترسی همه اعضای گروه به وام می‌شود^(۷۵). همان طور که جلوتر اشاره شد، تأمین مالی خُرد اسلامی در سریلانکا نیز توانسته بر دغدغه ارایه وثیقه یا ضامن غلبه

کند. ابتدا تأمین مالی خرد از طریق عقود مبادله‌ای (که نرخ بازدهی ثابتی دارند) ارایه می‌شود و پس از آن و در صورتی که گروه دریافت‌کننده تأمین مالی خرد در مرحله اول موفق به اثبات توانمندی خود در جهت استفاده صحیح از منابع و همچنین تعهد خود در زمینه بازپرداخت وام دریافتی گردید، آن‌گاه مؤسسه مذکور وارد مرحله دوم پروژه شده و وام‌های مشارکتی در اختیار این گروه موفق قرار می‌گیرد^(۷۶).

۳) جمع‌آوری و استفاده بهینه از منابع خرد و مشارکت بیشتر افراد در سنت

حسنة وقف:

غالباً وقف اموالی مانند زمین، مسکن و غیره مرسوم است. ولی بسیاری از افراد در جوامع اسلامی هستند که تمایل به مشارکت در این امر خدا پسندانه را دارند ولی از توان مالی بالایی برخوردار نیستند که بخواهند زمین یا ساختمانی را وقف امور خیر نمایند. ولی با وقف مبلغی مثلاً معادل ۱۰ هزار تومان تا مقادیر بسیار زیاد و نامحدود، امکان مشارکت مردمی در امر وقف بسیار بیشتر شده ضمن این که مبلغ سرمایه جمع‌آوری شده می‌تواند در طول زمان افزایش یابد و کمک‌های بیشتری برای ذی‌نفعان فراهم نماید.

۴) پرداخت تسهیلات به زنان سرپرست خانوار و تقویت اشتغال:

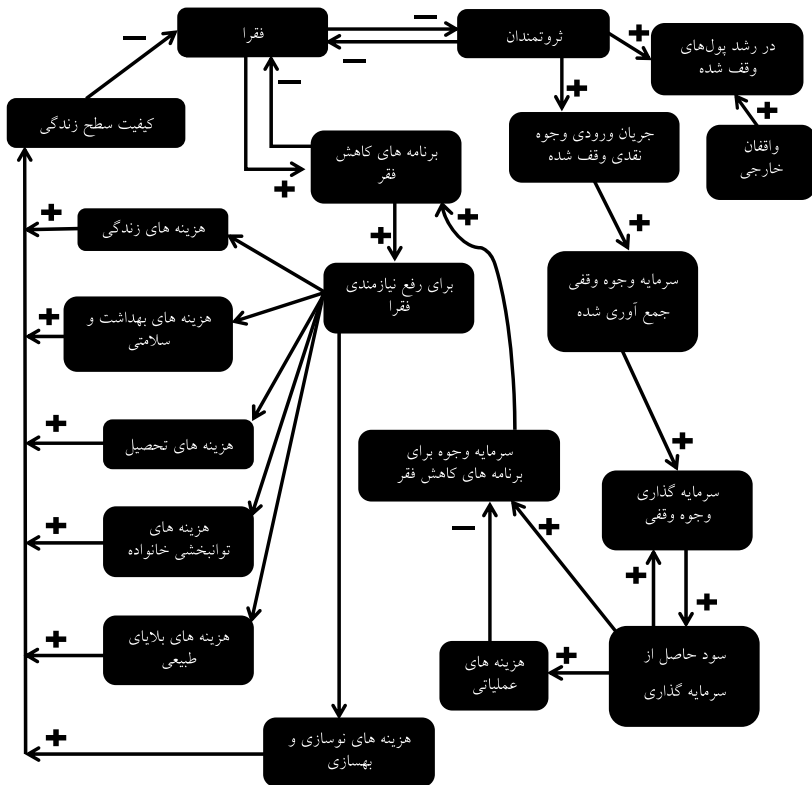
به عنوان مثال اگر یکی از اهداف صندوق یا بانک وقف پول، دادن پول وقف شده به صورت وام بدون بهره با توجه به شرایط خاص فرد وام‌گیرنده باشد، این اقدام می‌تواند به روان‌سازی فرآیند گسترش مشاغل کمک کند، ضمن این که عدم وجود نرخ بهره در این نوع استقراض می‌تواند فشارهای تورمی را کاهش دهد و قالب اسلامی را در اعطای اعتبارات دارا باشد. در تمامی جوامع همیشه افرادی وجود دارند که سرمایه فکری لازم برای راه‌انداختن و تأسیس یک صنعت یا یک بنگاه اقتصادی^(۷۷) را دارند و می‌توانند کارآفرین باشند و چندین نفر را به کار بگمارند اما به دلیل نبود سرمایه و پشتوانه مالی نمی‌توانند این سرمایه فکری را به نتیجه برسانند و در نتیجه از کسب درآمد محروم می‌شوند. در دریافت وام از

بانک‌های خصوصی و دولتی مشاهده می‌شود که توانایی بازپرداخت وام را توسط وام‌گیرنده مورد بررسی قرار می‌دهند و افرادی که توان مالی کمتری دارند معمولاً از دریافت وام محروم می‌شوند. بازپرداخت اقساط وام طبق شرایط بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری ممکن است متقاضی وام را تحت فشار قرار دهد که در نهایت یا بانک از دادن تسهیلات خودداری می‌کند یا فرد به علت ناتوان دیدن خود در پرداخت اقساط از دریافت وام خودداری می‌کند. بنابراین در کشورهای کمتر توسعه یافته، تأمین خدمات مالی و بهره‌مندی از تسهیلات و اعتبارات بانکی برای دهک‌های پایین درآمدی به دلیل وجود نرخ‌های بهره بالا و مطالبه وثایق سنگین از طرف بانک‌ها و مؤسسات اعتباری بسیار مشکل و خارج از دسترس می‌باشد^(۷۸). وقف پول می‌تواند در دسترسی این گونه افراد به اعتبارات خرد نقش به‌سزایی داشته باشد ضمن این که قالب و عملکرد اسلامی را نیز به همراه دارد.

۵) کاهش فقر در جامعه:

در فرهنگ دینی اسلامی، پدیده وقف درست در مقابل فقر قرار دارد به عبارت دیگر فلسفه وجودی فرهنگ وقف، فقرزدایی جامعه است و با گسترش فرهنگ وقف به یقین می‌توان گفت که میزان فقر و محرومیت در جامعه کاهش می‌یابد. زیرا وقف همان گونه که تبیین شده یکی از راه‌های کنترل تراکم ثروت محسوب می‌شود. سرمایه پولی وقفی جمع شده از طریق برنامه «سند رسمی وقف پول» می‌تواند به حوزه‌های مرتبط با توسعه اجتماعی (به عنوان مثال کشاورزی، آموزش، بهداشت و امور زیربنایی)، برنامه‌های کاهش فقر شهری و توسعه سایر خدمات عمومی اختصاص یابد. در بعضی از کشورها مدیریت صندوق وقفی به طور موثری فقر را کاهش داده و رفاه مردم را از طریق برنامه‌های اضافی برای آموزش و بهداشت، مسکن ارزان، برنامه‌های توسعه امکانات عمومی و از این قبیل، افزایش داده است^(۷۹). هرچه سرمایه وقف شده بیشتری برای تأمین مالی‌های کسب و کارهای خرد تخصیص یابد، فقر با سرعت بیشتری کاهش می‌یابد^(۸۰). دسترسی

خانواده‌های کم‌درآمد و فقیر به وام‌های کوچک این امکان را فراهم می‌کند که این خانواده‌ها بتوانند در برابر موانع و مشکلات غیرمنتظره اقتصادی-اجتماعی از خود محافظت بکنند و سطح زندگی کنونی خویش را بهبود بخشند و برای تغذیه، مسکن، بهداشت و آموزش فرزندانشان سرمایه‌گذاری نمایند^(۸۱). بنابراین تأمین منابع مالی خُرد به شکل وقف پول برای فقرا و نیازمندان نه تنها صدقه نیست، بلکه روشی برای تأمین و گسترش همان حقوق و خدمات برای خانوارهای کم‌درآمدی است که بسیاری از مردم جهان به طور معمول از آن حقوق برخوردار می‌باشند. از این رو، در یک نمای کلی می‌توان عملکرد و اثر بالقوه وقف پول بر کاهش فقر را در قالب نمودار زیر به همراه اثر متقابل هر بخش بر بخش دیگر به تصویر کشید: نمودار (۲) اثر بالقوه وقف پول بر کاهش فقر

در نمودار فوق نشان داده شد که پروژه‌های کاهش فقر می‌تواند توسط وقف نقدی تأمین مالی گردد. این پروژه‌ها را می‌توان در یک قالب و دسته‌بندی دیگر به صورت ذیل تبیین کرد:

۱. پروژه‌های تولیدی و اشتغال:

کشورهای فقیر نرخ بیکاری بالایی را تجربه می‌کنند. پروژه‌های خرد مثل صنایع دستی و روستایی، درآمد و اشتغال را برای گروه هدف در منطقه بالا می‌برد.

۲. امکانات آموزشی:

امکانات آموزشی می‌تواند آموزش مورد نیاز را برای جامعه بی‌سواد یک کشور فراهم کند و باعث توسعه منابع انسانی جامعه گردد و از این طریق فقر در جامعه کاهش یابد.

۳. امکانات بهداشتی:

یک نیاز مبرم برای امکانات بهداشتی در کشورهایی که از لحاظ منابع فقیر هستند وجود دارد. عدم دسترسی به خدمات دارویی برای اکثریت جامعه، فقر سلامتی، بهره‌وری پایین، درآمد پایین را نتیجه می‌دهد. امکانات مهیا شده توسط بخش عمومی در مناطق شهری متمرکز شده در حالی که اکثریت جمعیت در مناطق روستایی زندگی می‌کنند که از امکانات دارویی مناسب محروم هستند.

۴. زیر ساخت‌های فیزیکی و تأسیسات رفاهی:

کاهش فقر و توسعه اقتصادی نیاز به امکانات فیزیکی و تأسیسات رفاهی دارد. دسترسی به جاده، سدهای آبیاری، ابزارهای کنترل سیل و امکانات رفاهی برای برنامه توسعه در کشورهای با درآمد پایین و در حال توسعه ضروری هستند.

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این تحقیق اهمیت و جایگاه اعتبارات خرد بر اساس تجربه ایران و سایر

کشورها مشاهده شد. از طرفی مشخص شد که مفهوم اعتبارات خُرد و وقف، هر دو، قشر فقیر و کم‌درآمد جامعه را هدف قرار می‌دهند. مشکلات دسترسی افراد فقیر به اعتبارات مرسوم از یک سو و الزام برقراری تأمین مالی بر اساس شریعت اسلام، تلاش برای ارایه سیستمی مناسب در جهت تأمین مالی را می‌طلبد که در این مقاله وقف پول به عنوان یک ابزار نوین اسلامی در زمینه اعتبارات خُرد مورد بررسی قرار گرفت. وقف پول موافقان و مخالفانی دارد و دلایل متنوعی در این زمینه از طرف فقهای شیعه و سنی ارایه شده است. ولی در مجموع می‌توان بیان کرد که وقف پول جایز می‌باشد زیرا اولاً تعریف مُصطلح وقف که حبس اصل و رهاکردن منفعت باشد؛ دلیل فقهی معتبر ندارد. لذا ادله مطرح شده در بطلان وقف (شرط باقی ماندن اصل پول در اثر انتفاع) پشتوانه قوی ندارد. ثانیاً بر فرض صحیح بودن تعریف اصطلاحی؛ با توجه به ماهیت اعتباری پول جدید؛ به کارگیری پول وقفی از بین رفتن اصل مال موقوفه نمی‌باشد؛ بلکه به کارگیری آن همان استفاده کردن از منافع مال موقوفه است؛ در حالی که عین آن باقی است. از این رو می‌توان انتظار داشت که وقف پول را می‌توان اجرایی کرد و در قالب اعتبارات خُرد به اقشار فقیر و کم‌درآمد جامعه ارایه کرد و از این طریق گام موثری در جهت کاهش مشکلات اقتصادی - اجتماعی گروه‌های کم‌درآمد در جامعه برداشت. از این رو با توجه به نیازهای جامعه باید مسایل فقهی مربوط به وقف مورد بازنگری جدی قرار گیرد و راه‌کارهای جدید ارایه شود؛ چراکه با توجه به شرایط جوامع کنونی، ارایه شیوه‌های جدیدی از وقف مانند وقف پول ضروری می‌نماید.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- عضو هیأت علمی گروه اقتصاد دانشکده علوم اداری و اقتصادی دانشگاه فردوسی مشهد
- ۲- طلبه سطح ۴ حوزه علمیه خراسان، دانشجوی مقطع دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد
- ۳- کارشناس ارشد رشته علوم اقتصادی دانشگاه فردوسی مشهد
- 4 - Microcredit
- 5 - The Limits of Micro Credit as a Rural Development Intervention, P25
- 6 - International Year of Microcredit, 2005, UN Department of Information DP/2357c, October 2004
- ۷ - مالیه خرد راه کاری برای افزایش تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر روستایی، ص ۳
- ۸ - همان، ص ۵
- ۹ - مدیریت مالی اسلامی (اصول و کارکردها)، ص ۲۸
- ۱۰ - مالیه خرد راه کاری برای افزایش تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر روستایی، ص ۱؛ بررسی تجربه تأمین مالی خرد اسلامی در کشور سریلانکا، صص ۹۸-۹۷؛ نقش اعتبارات خرد در توسعه روستایی، ص ۱۴۰؛ بررسی آثار اعتبارات خرد در کاهش فقر و نابرابری‌های درآمدی، ص ۴۶؛ بررسی وضع اعتبارات خرد در
- ایران و برخی از کشورهای موفق در این زمینه، صص ۲۲-۲۱؛ ارزیابی آثار اعتبارات خرد بانکی در توسعه کشاورزی: مطالعه موردی تعاونی‌های خودجوش روستایی شهرستان خدابنده، ص ۵۰
- ۱۱ - امکان‌سنجی وقف سهام و پول: مدل صندوق وقف سهام و پول در ایران، ص ۵۹؛ بررسی فقهی و حقوقی وقف پول و اوراق بهادار و سرمایه‌گذاری در اوقاف، صص ۲۶-۲۵؛ وقف بسترساز توسعه اقتصادی، صص ۱۱۶، ۱۱۲، ۹۶؛ بررسی جایگاه نهاد وقف در تحقق عدالت اقتصادی، صص ۱۹۱، ۱۸۲، ۱۷۶، ۱۷۵
- ۱۲ - وقف و امور خیریه در بازار سرمایه، ص ۱۳۹
- 13 - Cizakca
- 14 - Ahmed
- 15 - Lahsasna
- 16 - Ellis
- 17 - Hulme and Mosley
- 18 - Hassan and Ashraf
- 19 - <http://www.grameen-info.org>
- 20 - Microloans
- 21 - The Limits of Microcredit-A Bangladesh Case, PP1-4
- 22 - Boman
- ۲۳ - الگو سازی مؤسسات و تأمین مالی خرد منطبق با قواعد شریعت اسلام، ص ۱۲۹
- ۲۴ - مالیه خرد راه کاری برای افزایش تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر روستایی، صص ۵-۴

- viation
- 43- Charitable endowment
- 44- Cash Capital
- 45 - Incorporated Cash Waqfs and Mudaraba, Islamic non-Bank Financial Instruments from the Past to the Future, P2
- 46 - A Dynamic Model for Cash Waqf Management as One of The Alternative Instruments for The Poverty Alleviation, P3
- 47 - Asl al-mal or Corpus
- 48 - Cash
- 49 - Awqaf in History and It's Implication for Modern Islamic Economics, P53
- 50 - Mobilization Funds
- 51 - Donors
- 52 - Shariah
- 53 - The Role of Cash Waqf in Financing Micro and Medium Size Eterprises (MMES), P104
- 54 - Nadzir
- 55 - Mauquf'alaih
- 56 - A Dynamic Model for Cash Waqf Management as One of The Alternative Instruments for The Poverty Alleviation, P2
- 57 - Incorporated cash waqfs and Mudaraba, Islamic non-Bank Financial Instruments from the Past
- 25- MF: Micro Finance
- ۲۶ - مالیه خُرد راه کاری برای افزایش تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر روستایی، صص ۸-۹
- ۲۷ - بررسی وضع اعتبارات خُرد در ایران و برخی از کشورهای موفق در این زمینه، صص ۱۰۴-۴؛ تأمین مالی خُرد، تجربیات جهانی و امکانات توسعه در ایران، صص ۹۳-۹۰؛ نقش اعتبارات خُرد در توسعه روستایی، صص ۱۶۴-۱۶۳
- 28 - GB
- 29 - BRAC
- 30 - RDP-12
- 31 - BURO-Tangail
- 32 - Shakti Foundation
- 33 - RDRS
- 34 - MSFSCIP
- 35- <http://www.grameen-info.org>
- 36 - <http://www.grameen-info.org>
- 37 - http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2006/
- 38 - Waqf-Based Microfinance: Realizing The Social Role of Islamic Banking, P14
- ۳۹ - بررسی تجربه تأمین مالی خُرد اسلامی در کشور سریلانکا، صص ۹۶
- ۴۰ - همان، صص ۹۸
- 41 - Muslims Aid in Sri Lanka (MAISL)
- 42 - Grameen La Riba Model: A Strategy for Global Poverty Alle-

- 72 - Credit worthiness
- 73 - The Quran and Poverty Alleviation; A Theoretical Model for Charity-Based Islamic Microfinance Institutions, P3
- ۷۴ - وقف به مثابه منبع تأمین مالی خُرد اسلامی: ارایه الگوی تشکیل مؤسسات تأمین مالی خُرد وقفی در کشور، ص ۱۱۲
- ۷۵ - تأمین مالی خُرد، تجربیات جهانی و امکانات توسعه در ایران، صص ۸۲-۸۱
- ۷۶ - بررسی تجربه تأمین مالی خُرد اسلامی در کشور سریلانکا، ص ۹۹
- 77 - Firm
- ۷۸ - الگو سازی مؤسسات و تأمین مالی خُرد منطبق با قواعد شریعت اسلام، ص ۱۲۹
- 79 - A Dynamic Model for Cash Waqf Management as One of The Alternative Instruments for The Poverty Alleviation, P2
- 80 - A Dynamic Model for Cash Waqf Management as One of The Alternative Instruments for The Poverty Alleviation, P26
- ۸۱ - نقش اعتبارات خُرد در توانمندسازی و ایجاد اشتغال زندانیان آزادشده، ص ۲
- to the Future, P2
- 58 - Waqf capital
- 59 - Borrowers
- 60 - Incorporated cash waqfs and Mudaraba, Islamic non-Bank Financial Instruments from the Past to the Future, P2
- ۶۱ - وقف پول در مذاهب فقهی اسلامی، ص ۱۹
- ۶۲ - استفتائات (امام خمینی)، ج ۲، ص ۴۴۵؛ مجمع المسائل (آیت الله العظمی گلپایگانی)، ص ۳۴۹؛ استفتائات جدید (آیت الله العظمی مکارم شیرازی)، ج ۲، ص ۴۳۵
- ۶۳ - استفتائات جدید (آیت الله العظمی مکارم شیرازی)، ج ۲، ص ۴۳۵
- ۶۴ - استفتائات جدید (آیت الله العظمی مکارم شیرازی)، ج ۳، ص ۳۱۳
- 65 - The Role of Cash Waqf in Financing Micro and Medium Size Enterprises (MMES), P114
- ۶۶ - بررسی سرمایه گذاری در وقف، ص ۱۷۲
- 67 - همان
- 68 - Nadzir
- 69 - Mauquf'alaih
- 70 - Gain
- 71 - A Dynamic Model for Cash Waqf Management as One of The Alternative Instruments for The Poverty Alleviation, P2

منابع فارسی:

۱. ارشادی، علی؛ حسن زاده، علی؛ (۱۳۸۲)؛ نقش اعتبارات خُرد در توسعه روستایی، مجموعه مقالات سیزدهمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، صص ۱۶۴-۱۴۰
۲. ازکیا، مصطفی؛ ایمانی، علی؛ (۱۳۸۴)؛ نقش اعتبارات خُرد در توانمندسازی و ایجاد اشتغال زندانیان آزادشده، همایش توسعه روستایی و کاهش فقر، تهران، بانک کشاورزی، ص ۲
۳. ازوجی، علاءالدین؛ حسن زاده، علی؛ قویدل، صالح؛ (۱۳۸۵)؛ بررسی آثار اعتبارات خُرد در کاهش فقر و نابرابری‌های درآمدی، مجله اقتصاد اسلامی، سال ششم، ص ۴۶
۴. آنوری، حسن؛ (۱۳۹۰)؛ «فرهنگ بزرگ سخن»، ج ۸، ص ۸۲۶، تهران: سخن
۵. بختیاری، صادق؛ (۱۳۸۹)، مالیه خُرد راه کاری برای افزایش تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر روستایی؛ مجله دانش و توسعه، سال هفدهم، شماره ۳۰، صص ۵-۱
۶. حائری، محمدحسن؛ (۱۳۸۶)؛ «بررسی سرمایه‌گذاری در وقف»؛ مجموعه مقالات و سخنرانی‌های همایش وقف در بازار سرمایه، موسسه انتشارات
۷. حسن زاده، علی؛ (۱۳۸۷)؛ الگو سازی مؤسسات و تأمین مالی خُرد منطبق با قواعد شریعت اسلام، مجموعه مقالات هجدهمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، ص ۱۲۹
۸. خمینی، روح‌الله؛ (۱۴۲۲ ق)؛ «استفتائات (امام خمینی)»، ج ۳، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ج ۲، ص ۴۴۵
۹. دهخدا، علی‌اکبر؛ (۱۳۲۸)، «لغت نامه» ج ۴۸، ص ۲۳۴، واژه وقف؛ ج ۲، ص ۵۳۸، واژه پول، تهران: چاپخانه مجلس
۱۰. رحیمی، مرتضی؛ (۱۳۸۶)؛ «وقف پول در مذاهب فقهی اسلامی»، فصلنامه وقف میراث جاویدان، سال پانزدهم، شماره ۶۱، ص ۱۹
۱۱. رضایی، مجید؛ (۱۳۸۶)؛ «وقف و امور خیریه در بازار سرمایه»؛ مجموعه مقالات و سخنرانی‌های همایش وقف در بازار سرمایه، موسسه انتشارات دانشگاه مفید، چاپ اول، ص ۱۳۹ و ۱۴۴
۱۲. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ سجاسی‌قیداری، حمدالله؛ عینالی،

دانشگاه مفید، چاپ اول، صص ۱۷۲-

۱۶۹ و ۱۷۷-۱۷۵

- حسین (۱۳۸۹)، بررسی تجربه تأمین مالی خُرد اسلامی در کشور سریلانکا، فصلنامه تازه‌های اقتصاد، سال هشتم، شماره ۱۲۸، صص ۹۸ - ۹۶
۱۷. عباسی، طیبه؛ (۱۳۸۵)؛ «بررسی فقهی و حقوقی وقف پول و اوراق بهادار و سرمایه‌گذاری در اوقاف»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۳۲، ۳۶، ۱۱۳، ۹۹، ۷۳، ۳۸، ۵۹، ۶۰
۱۸. عبداللهی، محسن؛ قائمی اصل، م. هدی؛ مصباحی مقدم، غلامرضا؛ (۱۳۹۰)؛ «وقف به مثابه منبع تأمین مالی خُرد اسلامی: رایه الگوی تشکیل مؤسسات تأمین مالی خُرد وقفی در کشور»؛ فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال دوم، شماره ۵، صص ۱۰۸ و ۱۱۱ و ۱۱۲ و ۱۱۵
۱۹. گلپایگانی، سید محمد رضا، (۱۴۰۹ق)؛ «مجمع المسائل»، ۵ جلد، قم: دارالقرآن الکریم، چاپ دوم، ج ۲، صص ۳۴۹
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۴۲۷ق)؛ «استفتائات جدید (مکارم)»، ۳ جلد، قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام)، چاپ دوم، ج ۲، صص ۴۳۵ و ج ۳، صص ۳۱۳
۲۱. موسویان، سید عباس (۱۳۸۶)؛ جمشید؛ (۱۳۸۵)؛ ارزیابی آثار اعتبارات خُرد بانکی در توسعه کشاورزی: مطالعه موردی تعاونی‌های خودجوش روستایی شهرستان خدابنده، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال چهاردهم، شماره ۵۶، صص ۵۰
۱۳. سلیمی فر، مصطفی؛ (۱۳۸۷)، «وقف بسترساز توسعه اقتصادی»؛ وقف و تمدن اسلامی - مجموعه مقالات رایه شده در همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی، تهران: انتشارات اسوه (وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه)، چاپ اول، ۴ جلدی، ۲، صص ۹۷، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۱.
۱۴. سمیعی نسب، مصطفی؛ (۱۳۸۷)؛ «بررسی جایگاه نهاد وقف در تحقق عدالت اقتصادی»؛ وقف و تمدن اسلامی - مجموعه مقالات رایه شده در همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی، تهران، انتشارات اسوه (وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه)، چاپ اول، مجموعه ۴ جلدی، ج ۲، صص ۱۸۵
۱۵. سیاح، سجاد؛ مصباحی مقدم، غلامرضا؛ نادری نورعینی، محمد مهدی؛ (۱۳۸۸)؛ امکان‌سنجی وقف سهام و پول: مدل صندوق وقف سهام و پول در ایران؛ دو فصلنامه علمی - پژوهشی جستارهای اقتصادی، سال ششم، شماره ۱۲، صص ۵۹
۱۶. شهیدی نسب، مصطفی؛ میسمی،

- «فرهنگ اصطلاحات فقهی و حقوقی معاملات»، پژوهشکده پولی و بانکی، ص ۱۵۳
۲۲. مهاجرانی، مصطفی؛ (۱۳۸۲)؛ بررسی وضع اعتبارات خرد در ایران و برخی از کشورهای موفق در این زمینه، مؤسسه همیاران غدا، صص ۲۱-۲۲ و ۱۰-۴،
۲۳. نجفی، بهاء‌الدین؛ (۱۳۸۲)؛ تأمین مالی خرد، تجربیات جهانی و امکانات توسعه در ایران، فصلنامه پژوهشی بانک کشاورزی، دوره جدید، شماره ۱، صص ۹۳-۸۱
۲۴. ویسر، هرشل؛ (۱۳۹۰)؛ مدیریت مالی اسلامی (اصول و کارکردها)؛ ترجمه دکتر مهدی صادقی شاهدانی و حسین محسنی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ص ۲۸

منابع عربی:

۱. ابن ابی جمهور احسائی، محمد بن علی، (۱۴۰۵ ق)؛ «عوالی اللئالی العزیزیه»، ۴ جلد، قم: دارسید الشهداء للنشر، چاپ اول، ج ۲، ص ۲۶۰
۲. ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد، (۱۴۰۹ ق)؛ «النهایه فی غریب الحدیث و الأثر»، ۵ جلد، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، چاپ اول، ج ۴، ص ۳۷۳
۳. ابن ادریس (حلی)، محمد بن منصور، (۱۴۱۰ ق- م ۵۹۸ ق)؛ «السرائر فقه شیعیه تا قرن هشتم»، قم: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، جلد ۲، صص ۳۷۹، ۴۷۵ و ۴۷۹، ج ۳، صص ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶
۴. ابن حمزه طوسی، عماد الدین ابو جعفر محمد بن علی، (۱۴۰۸ ق- م ۵۶۰ ق)؛ «الوسیله الی نبیل الفضیله (فقه شیعیه تا قرن هشتم)»، شیخ محمدحسون، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، صص ۳۶۹ و ۳۷۰
۵. حرّ عاملی، محمد بن حسن؛ (۱۴۰۹ ق)؛ «وسائل الشیعیه»، ۲۹ ج، قم: مؤسسه آل البیت (ع)، ج ۱۹، صص ۱۷۴، ۱۹۲، ۱۹۸، ۲۰۲، ۱۹۳
۶. خمینی، روح الله، (۱۴۰۸ ق)؛ «تحریر الوسیله»، قم: انتشارات موسسه مطبوعات دارالعلم، چاپ دوم، بی تا، ج ۲، ص ۷۰
۷. محقق حلی، ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن؛ (۱۴۰۹ ق)؛ «شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام (فقه شیعیه تا قرن هشتم)»، تهران: انتشارات استقلال، چاپ دوم، ج ۲، صص ۲۱۶ و ۴۴۲ و صص ۴۴۵-۴۴۳
۸. محقق حلی، ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن؛ (۱۴۰۲ ق- م ۶۷۶ ق)؛ «المختصر النافع (فقه شیعیه تا قرن هشتم)»، مؤسسه بعثت، تهران، چاپ

- International Seminar on Non-bank Financial Institutions, Kuala Lumpur, Jan. 26-28, 2004, PP 2,3
5. Cizakca, Murat, (1998): "Awqaf in History and It's Implication for Modern Islamic Economics" , Islamic Economic Studies, Vol 6, No.1, November ,PP53-60
6. ConsJason, Kasia, Paprocki, (2008), "The Limits of Microcredit-A Bangladesh Case", Food First Backgrounder (Institute for Food and Development Policy), , volume 14, number 4, P 1-4
7. Ellis, Frank .(2002). Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries, Oxford University press
8. Goud, Blake, Habib Feroz, Ehsan, (2008): "Grameen La Riba Model: A Strategy for Global Poverty Alleviation, the 8 Harvard University Forum on Islamic Finance, Cambridge, MA, USA,P
9. Hassan, K, and Ashraf, A. (2010) "An Integrated Poverty Alleviation Model: Combining Zakat, Awqaf and MicroFinance", Paper presented at the Seventh International Conference – The Tawhidi
- دوم، ص ۱۵۶
۹. طریحی، فخرالدین بن محمد، (۱۴۰۸ق)؛ «مجمع البحرین، مکتبه نشر الثقافه الاسلامیه»، چاپ دوم، ص ۵۳۵
۱۰. میرزای نوری، حسین؛ (۱۴۰۸ق)، «مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل (مصادر حدیث شیعه - فقه)»، قم: مؤسسه آل البیت، ج ۱۴، ص ۴۷
- منابع لاتین:**
1. Ahmed Habib; (2011) "Waqf-Based Microfinance: Realizing The Social Role of Islamic banking", Paper presented in the International Seminar on integrating Awqaf in the Islamic Financial Sector, Singapore, PP 14-26.
2. Ahmed.Habib;(2007). "Waqf-Based Microfinance,Realizing The Social Role of Islamic Finance" , Paper Written for the International Seminar on 'Integrated Waqf in the Islamic Finance
3. Sector',Singapore, March6. PP3-15
4. Cizakca, Murat,(2004): "Incorporated cash waqfs and Mudaraba, Islamic non-Bank Financial Instruments from the Past to the Future"; Paper submitted during the

- Boston, July 17-21, 2005, PP 1 to7 and 23 ,26
14. Roht, J. (1997), The limits of micro credit as a rural development intervention, Institute for Development Policy and Management, Manchester University, PP 28,25
10. Hulme, David; Mosley Paul, (1996) Finance Against Poverty, Volume 1 and 2, Routledge, London.
11. Kaleem, A. and Ahmed, S. (2009) "The Quran and Poverty Alleviation: A Theoretical Model for Charity-Based Islamic Micro-finance Institutions", Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 9, PP3
12. Lahsasna,Ahcene,(2010); "The Role of Cash Waqf in Financing Micro and Medium Size Enterprises (MMES)",Seventh International Conference-The Tawhidi Epistemology : Zakat and Waqf Economy, Bangi 2010, PP 98, 108, 110, 112, 114
13. Masyita, Dian; Tasrif, Muhammad; Suryadinata Telaga, Abdi ,(2005); "A Dynamic Model for Cash Waqf Management as One of The Alternative Instruments for The Poverty Alleviation" Submitted to The 23 rd International Conference of The System Dynamics Society Massachussets Institute of Technology (MIT),